

sten een prehedendaagse, ambachtelijke praktijk. Het belang van kunst kan daarom niet langer bepleit worden op basis van zijn belang voor het heden: 'zij gaat de hedendaagse technomens gewoonweg niet meer aan, zij kan hem niets vertellen over zijn bestaan' (p. 128). Waarover dan wel, indien niet over zijn heden? Over zijn verleden? Het theater als een historisch-didactisch genre? Of over iets dat de technomens altijd al was, maar nooit heeft onderkend en nu misschien minder dan ooit? Drie theatermakers worden uitvoerig behandeld: twee oude bekenden in het werk van Rudi Laermans, Jan Fabre en Jan Lauwers, en één nieuwkomer: Lucas Vandervost. In hun voorstellingen wordt iets gearticuleerd dat in de 'technovisualiteit' – door Rudi Laermans omschreven als 'ongebroken fantasmatische vluchtlijnen waarin we ons al genietend kunnen verliezen' – onopgemerkt moet blijven.³ De ernstige blik van de zwijgende uil die op het menselijke schouwtoneel toekijkt in het werk van Jan Fabre: de blik van de ceremoniemeester en de buitenstaander waarmee we ons nooit kunnen identificeren. Het appel van de singuliere menselijke stem bij Vandervost waarin 'de utopie van de naamloze gemeenschap die zich ten volle uitspreekt' opgeslagen ligt. De encenering van het verlangen bij Lauwers: de verwevenheid van voyeurisme, macht en verbeelding als het andere van het verlangen of het verlangen naar het andere. Theater kan onmogelijk 'ongebroken fantasmatische vluchtlijnen' produceren: de eindigheid, de opaakheid, de anonimiteit van de lichamelijke materialiteit doorkruist iedere dergelijke poging. De toekomst van de podiumkunsten ligt in hun capaciteit tot 'treur- en herinneringsarbeid'. Hetzelfde geldt voor de kritische activiteit: 'Voorbij de vraag van de andere(n) – om een tekst, een essay, een standpunt, een mening... – ligt de nimmer te communiceren verhouding tot een herinnerd én een verlangd trauma. Alle kritiek die naam waardig, hoe gespecialiseerd ook, memoreert én viseert iets.' (p. 158) De actualiteit of hedendaagsheid van kunst en kritiek zijn hun (on)mogelijke verhouding tot verleden en toekomst.

Bij Van Bastelaere worden de ideologische zekerheden van het subject en van zijn taal ritueel geofferd in het schrijven dat als een nooit afsluitbare praxis gedefinieerd wordt. Alleen in

een schrijfpraxis staat het subject open voor het andere in zichzelf, voor het niet-gesymboliseerde, voor de singulariteit van het lichaam, zijn drifteconomie, de materialiteit en het objectmatige van de taal,... 'Uitgerekend door zijn misellen-procès van het subject confronteert de tekst de dichter als controlerende instantie voortdurend met de finale, dialectische staat van het (menselijke) subject in de taal, dat wil zeggen: getekend als het is door logica en delirium, propositioneel taalgebruik en driftmatige erupties, sociale orde en lichaam, oordeel en instinct.' (p. 146) De poëzie stelt en ontstelt het subject, ondermijnt, amendeert, reviseert en destabiliseert het in een nooit eindigend proces. Dat de inzet van een dergelijke ethiek van het schrijven hoog is, blijkt uit zijn analyse van de poëzie van Hugues C. Pernath. Dirk Van Bastelaere wijst erop dat de zon als beeld vooral opduikt in de gedichten na Pernaths bezoek aan Auschwitz in 1967: 'Het is nu een gemuteerde zon, die haar vorm verloren heeft, letterlijk "verrekt" is (...), een zon die onder invloed van de genocide, het trauma, het onuitsprekelijke, de pure negativiteit, zijn conventionele vorm heeft verloren.' (p. 163-164) Het trauma, het onuitsprekelijke, het niet-representeerbare, de negativiteit, het verlies van de conventionele vorm – het zijn begrippen die op talrijke plaatsen in de essaybundel opduiken, maar het is in dit opstel over Pernath dat ze hun meest dramatische, zelfs tragische encenering krijgen in de verpletterende schaduw van de genocide, waarin instrumentele rationaliteit en mateloos geweld iedere ethiek deden eclipsen. Daarom is dit opstel een van de belangrijkste van de bundel, niet alleen voor wat het zegt over de poëtica van Van Bastelaere, maar ook voor de waarde die het aan de poëzie van Pernath toekent: 'een poëzie die voortdurend bij zichzelf afwezig is, haar eigen dood bevat en precies daaraan haar (ethische) kracht en vitaliteit ontleent.' (p. 164)

Dat ethische appel is even krachtig aanwezig in *Ruimten van cultuur*. Rudi Laermans heeft het over 'een oneigentijds verlangen naar Rechtvaardigheid' (p. 160), over een 'utopische impuls' (p. 172), over 'een sociale ervaring die niet langer voor vermaatschappelijking vatbaar is' (p. 173), over 'een per definitie wetteloze communitas' (p. 173). Het zijn woorden en omschrijvingen die op de laatste pagina, soms zelfs

de laatste paragraaf of regel van een essay, geïntroduceerd worden. Het zijn woorden die niet verder ontvouwd of opengeplooid (kunnen) worden. Ze geven veeleer de grenzen van de discursieve praktijk aan. Het zijn geen analytische concepten meer, maar aan gene zijde van de dialectiek vertegenwoordigen en funderen ze een ethisch appel in de gedaante van de zwakke messianistische kracht waarover Walter Benjamin het in zijn geschriften heeft. Het zijn woorden die verwijzen naar een ruimte die buiten de cultuur ligt, per definitie onbenaderbaar en onbetreedbaar, maar precies daarom een plek van waaruit een appel aan ons gericht wordt: een oproep tot respect, engagement, verantwoordelijkheid, schuld, tekort, ethiek.

Dat die ethische oproep komt uit wat Dirk van Bastelaere de 'Unzeitgemässigkeit, plompverlorenheid, anti-utilitarisme, afzijdigheid, interne ballingschap, singulariteit' van de moderne poëzie (en dus van de moderne kunst) noemt, is één van de diepe paradoxen van een cultuur die zichzelf slechts kan herkennen in haar eigen onbehagen. Werner Hamacher: 'Only as a double culture is culture rescued; with its "double brain", culture reaches beyond itself as its own destruction. Therefore, culture is always in crisis, because it is itself this crisis, because it is crisis itself.'⁴

- Dirk van Bastelaere, *Wwwhhoosshh. Over poëzie en haar wereldse inbedding*, Uitgeverij Vantilt, Nijmegen, 2001
- Rudi Laermans, *Ruimten van cultuur. Van de straat over de markt naar het podium*, Uitgeverij Van Halewyck, 2001
- Peter Sloterdijk, *Essai d'intoxication volontaire*, Calmann-Lévy, 1999

1. Rudi Laermans, *Communicatie zonder mensen. Een systeemtheoretische inleiding in de sociologie*, Boom, Amsterdam, 1999, p. 130
2. Jean-François Lyotard, *Het onmenselijke. Causerieën over de tijd*, Kok Agora/DNB/Pelkmans, Kampen/Kapellen, 1992, p.148; cf. Erwin Jans, *Medea of de ironie van de gemeenschap*, in: *Etcetera* 79, jrg.19, december 2001, p.5-10
3. Bij de presentatie van zijn boek gaf Rudi Laermans aan dat hij in zijn denken over de verhouding tussen podiumkunsten en technologie intussen een minder polariserende positie heeft ingenomen.
4. Werner Hamacher, *One 2 Many Multiculturalisms*, in: Hent de Vries & Samuel Weber (ed.), *Violence, Identity and Self-Determination*, Stanford University Press, Stanford, California 1977, p. 285